

Nyílt tudomány, nyilvános adatok? – kérdések és dilemmák a kvalitatív kutatások nézőpontjából

Hozzászólás az „Adatnyilvánosság és nyílt tudomány a magyar társadalomtudományban” című vitához

Németh Krisztina¹

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.15762>

A nyílt tudomány (*open science*), azaz a kutatási adatok és adatelemzési eljárások hozzáférhetősége és reprodukálhatósága a hazai társadalomkutatókat is foglalkoztató kérdés. 2023. október 19-én a TK Kutatási Dokumentációs Központ (KDK) munkatársai *Adatnyilvánosság az értelmező tudományokban* címmel konferenciát szerveztek az intézmény tizedik születésnapja alkalmából. A program keretében több magyar folyóirat szerkesztőjét is meghívták, beszélgetést kezdeményezve az adatok hozzáférhetőségének, a tudományos elemzések megismételhetőségének kérdéseiről, illetve az ezeket szabályozó eljárásokról, tudományos gyakorlatokról. Ezek a kérdések már a kerekasztal-beszélgetés előtt is vitát generáltak a *Szociológiai Szemle* egyik szerkesztőségi megbeszélésén. Hamar világossá vált, hogy a szerkesztők közötti véleménykülönbségek mögött alapvetően a kvantitatív és kvalitatív szemlélet eltérései állnak, mivel a kvantitatív és a kvalitatív kutatók másként látták azt a kérdést például, hogy a reprodukálhatóság egyet jelent-e a megbízhatósággal, illetve hogy az milyen kapcsolatban áll az érvényességgel. A kerekasztal-beszélgetés előtt a *Szociológiai Szemle* több kvalitatív szemléletű szerkesztője tovább egyeztetett, ami ezen írás alapját képezi.² A folyóirat vitaindító felhívására igyekeztem a beszélgetés során közösen végig gondolt érveinket és meglátásainkat egybefűzni és pontosítani. Ezeket a vitában felvetett kérdések szerint tagolom, miközben a KDK rendezvényén előadást tartó és vitaindítóját a *Szociológia Szemlében* publikáló Janky Béla (2024) felvetéseire is próbálok reagálni.

1 HUN-REN KRTH RKI, Evangélikus Hittudományi Egyetem, email: nemeth.krisztina@krth.hu

2 Az online megbeszélésen Geambaşu Réka, Tomay Kyra és Virág Tünde vett részt. Ezúton is köszönöm nekik az együttgondolkodást és azokat a felvetéseket, amelyekből kiindulva ez a vitairat született.

Mennyire érvényesíthetők a társadalomtudományokban a nyílt tudomány normái?

Kell-e különbséget tenni aszerint, hogy milyen jellegű adatokról van szó?

Bár Janky Béla vitaindítójában abból indul ki, hogy „az elmúlt másfél évtized tapasztalatai azt mutatják, hogy a társadalomtudományokban hasonló mértékben és módon alkalmazhatóak a nyílt tudomány elvei, mint a természettudományokban” (Janky 2024: 3), ezt maga is árnyalhatónak látja az etnográfiai kutatások nézőpontjából. Az alábbiakban ezt a szempontot igyekszem megvilágítani. Egyetértve Janky Bélával, nem tartok attól, hogy „egy pszichológiai kísérlet eredménye vagy egy terepmunka interpretációja semmisé válik attól, hogy később mások máshogy értékelik az eredményeket” (Janky 2024: 3). Ugyanakkor fontos leszögezni, hogy a terepmunkán, résztvevő megfigyelésen alapuló, illetve az interjúk kutatások általában a kísérlethez képest is sajátos helyzetben vannak. Egy-egy ilyen jellegű kutatás „megismétlésének” (tudományos értelemben vett reprodukálásának) módszertani-episztemológiai értelemben nem sok értelme van, hiszen a kvalitatív megismerési technikák sajátossága egyfelől abban áll, hogy a kutatók nem pusztán „összegyűjtik”,³ hanem a terepmunka, a résztvevő megfigyelés és az interjúzás során maguk is generálják az adatokat, mivel azokat interakciókban, valamilyen fokú beavatkozással nyerik. (Ez a beavatkozás személyközi viszonyban vagy a kutatót csoport mindennapi életében történik, így a kutató és a kutatót az egymásra hangolódáson, a kérdezésen, a „szótértésen” keresztül közösen „barkácsolja”, avagy „ko-konstituálja” a társadalmi valóságot leíró, magyarázó adatokat (lásd például Small–McCrary–Calarco 2022, Holstein–Gurbrium 2013 [1977]). Többek között éppen ezt a beavatkozást, a kölcsönös jelentésegyeztetést igyekszik kizárni a kísérlet a mesterségesen létrehozott, kontrollált kísérleti helyzettel (Babbie 2003).

Következésképpen egy terepmunka a szó kvantitatív módszertani értelmében vett reprodukálásához a terepre látogató kutatónak ugyanazokat a megfigyelési és interjúhelyzeteket kellene előállítania, azokban ugyanúgy kellene viselkednie, reagálnia és ugyanazt kérdeznie, mint előzőleg ott járt kollégáinak (akikkel talán sohasem találkozott). Ez a kvalitatív kutató hétköznapi életbe való „belevetettsége”, pozicionalitása és a személyiségek közötti különbségek, valamint a szituációk változékonysága miatt aligha lehetséges. Két egymástól függetlenül dolgozó, azonos terepet vagy társadalmi jelenséget vizsgáló kutató azonban hasonló eredményekre juthat teljesen különböző terepi „utakat” bejárva, különféle megfigyeléseken, találkozásokon keresztül és interpretációs utakon haladva (Small–McCrary–Calarco 2022).

Miközben a terepmunka vagy az interjúzás kutatás szigorú értelemben vett reprodukálhatósága ellen érvelek, nem gondolom, hogy egy korábbi terepmunka „folytatása” valamilyen új kérdéseken keresztül vagy a korábbi eredmények árnyalása, kritikája felesleges lépés volna. Csak kvalitatív kutatóként másként gondolkodom ennek mi-

3 Ez a szemlélet bármilyen konstruktivista paradigmában problematizálható.

kéntjéről, motivációiról és lehetséges hozadékaikról, mint az *open science* kutatási adatok és elemzési eljárások hozzáférhetőségét hangsúlyozó hívei. Azt is érdemes észben tartani, hogy a kvalitatív empirikus adatok nyílt hozzáférhetőségét motiváló logikák is sokfélék lehetnek: a reprodukálhatóságra tekinthetünk a korábbi kutatási eredmények újrafelhasználásának, a korábbi kutatások „folytathatóságának” alapfeltételként vagy a kutatói következtetések ellenőrzésének eszközeként, ami egyfajta „minőségbiztosítási” célt is feltételez.

Már önmagában az is problematizálható, hogy mit nevezünk kvalitatív kutatásnak, „van-e olyan, hogy kvalitatív kutatás” (Small–McCrorry–Calarco 2022: 8). A kvalitatív kutatás ugyanis egyszerre jelent különféle adatgyűjtési módokat és elemzési módszereket, valamifajta szemléletet és adatokhoz való viszonyt. Ez a sokféleség viszont alapvető szemléleti, módszertani, episztemológiai különbségeket rendel egy közös fogalom alá (Small–McCrorry–Calarco 2022). Következésképpen szerencsésebb a kvalitatív kutatásokat skálaszerűen felfogni, észben tartva az ezek közötti jelentős elméleti, szemléleti különbségeket. Ugyanakkor a fentieket figyelembe véve sem alkalmazható a kvalitatív kutatásokra a reprodukálhatóság szigorú, kvantitatív értelemben vett kritériumrendszere, következésképpen a kutatás adatainak nyilvánossá tétele önmagában még nem garantálja egy kvalitatív kutatás „minőségét”. A kérdés inkább az, hogy mitől és miért lenne meggyőzőbb egy elemzés, ha a nyers interjúkat, valamint a megfigyeléseket tartalmazó terepnaplót nyilvánosan hozzáférhetővé tennénk, mint ha nem tennénk ezt?

Milyen ismeretelméleti, gyakorlati, és etikai kérdések merülnek fel az adatok nyilvánossá tételével és másodelemzésével kapcsolatban?

Ezen egyszerűnek látszó kérdés körül episztemológiai, módszertani és etikai problémák sűrűsödnek, amelyek rámutatnak arra, hogy a nyílt tudomány, az adatok hozzáférhetőségének elve nem alkalmazható automatikusan és egyformán minden tudományterületre. A kvalitatív kutatások szempontjából a legfontosabb dilemma elsősorban etikai. A kvalitatív adatok nyilvánosságra hozása – például a nyers interjúátiratok hozzáférhetővé vagy online kereshetővé tétele, a megfigyeléseket, benyomásokat, interakciókat rögzítő terepnaplórészletek megosztása – ellentétes a személyes adatok védelmével és azon szakmai etikai irányelvvel, miszerint a bizalmi helyzetben érzékeny adatokat megosztó interjúalanyok védelme elsődleges feladat (vö. Babbie 2003). Ezek az anyagok rengeteg személyes, érzékeny adatot tartalmazhatnak, amelyek beazonosíthatóvá tehetik az interjúalanyokat, kiszolgáltatottá a kutatott közösség tagjait. A potenciális károkozást övező kockázatok és a dilemmák kutatási témánként, kutatott közösségenként és akár az interjúk műfajaként is eltérők lehetnek, de mindenképpen körültekintő mérlegelést igényelnek. Ez azt jelenti, hogy ezen adatok megosztása nem válhat automatikus eljárássá. Nem véletlen,

hogya a személyeket, illetve a lokalitásokat érintő anonimizálási gyakorlatokról, ezek módszertani, etikai, gyakorlati kérdéseiről több fórumon is beszélgettek, vitatkoztak kollégák, az adatok anonimizálása mellett és ellen is érvelve (lásd például Horváth–Gárdos 2021).⁴

Az érvek sokszínűsége visszatükrözi a kutatási témák, szemléletek és módszerek, valamint a kutatói pozíciók sokféleségét, amit szinte lehetetlennek látszik valamilyen egységes irányelv alá sorolni. Más kockázatokat hordozhat ugyanis egy érzékeny témáról beszélő, hátrányos helyzetű interjúalany megszólítása és megszólalása, akit a társadalmi hierarchiában elfoglalt pozíciója már eleve kiszolgáltatottá tehet (Vigvári 2017, Virág 2017), mint egy történelmi traumát elszenvedő túlélő beszámolója, ahol a személyes tanúságtétel tétje az átéltek megtörténte, hitelessége (Kovács–Vajda 2002). Megint másféle mérlegelést igényel egy elnyomott csoport aktivistájának (Horváth–Gárdos 2021), egy akciókutatás résztvevőjének (Gosztonyi 2018, Lajos 2018) vagy egy közösség „hangjának” tolmácsolása, reprezentálása (HerStory Kollektíva 2021). A helyzetek sokszínűsége ellenére az anonimizálás számos esetben szükségesnek tűnik a kutatási eredmények publikálásakor, ám ennek módja és az anonimizálás határai ugyancsak kérdéseket, dilemmákat vetnek fel.⁵

A nyers interjúk közreadását övező félelem ugyanakkor nem csak a megszólaló pozíciójának szól – bár kétségkívül ez a legfontosabb, mindenképpen mérlegelendő körülmény. „Egy interjút nyersen odaadni kicsit olyan, mintha a fehéreneműjét adná oda az ember” – fejezte ki nagyon találóan Kovács Éva az interjúk megosztása, archívumba helyezése miatti kutatói félelmeket, aggályokat a KDK-tól elválaszthatatlan 20. Század Hangja Archívum és Kutatóműhely tizedik születésnapján (Eröss 2018: 124). A szemléletes kép sok kvalitatív kutató félelmét sűríti, ami nem kimondottan az interjúk gondos tárolása, a hozzáférhetőség körületekintő kezelése vagy a későbbi kutathatóság ellen szól, hanem visszatükrözi a kvalitatív adatszerzés („adatgenerálás”) alapvető körülményét, az interakcióban létrejövő kutatási adatok a szituativitását, személyességét és érzékenységét. Ezek egyszerre helyezik a nyílt tudomány elveiből következő, gyakorlatinak látszó kérdéseket etikai és módszertani dilemmák, személyes, társadalmi és tudományos megfontolások (további kutatói felhasználás, textuális és kontextuális érthetőség, lehetséges társadalmi haszn stb.) metszéspontjába.

Mennyire ellenőrizhetők és reprodukálhatók a társadalomtudományi kutatási eredmények, ha a kutatási adatok és elemzési eljárások mások számára is elérhetővé válnak?

A kvalitatív kutatási adatok, így például az interjúk *bizonyos fokú* megosztása a fentiekben érintett aggodalmak és dilemmák ellenére is releváns kérdés. Az interjúk *kutatói* újrafelhasználása (másodelemzése, új kutatásokban való használata) nem

4 Lásd erről például a Miért és hogyan (ne) anonimizáljunk? című kerekasztal-beszélgetést.

5 Lásd erről bővebben: Horváth–Gárdos 2021.

annyira a kutatási eredmények ellenőrizhetősége, hanem a tudományos tudástermelés miatt lehet fontos. A személyes adatok védelmén túl az anonimizálás kérdése és módja azonban itt is kulcsfontosságú kérdés. Ehhez elengedhetetlennek látszik a kutatók közötti személyes, szakmai vagy intézményes bizalom, valamint a felhasználás és publikálás módjainak egyeztetése.

Az interjúátiratok másodelemzésekor ugyanilyen fontos kérdés a kutatók terepismerete, ennek híján ugyanis a korábbi interjúk tartalma, utalásai nem érthetők vagy nem elemezhetők kellő alapossggal. Általánosságban elmondható, hogy minél inkább anonimizált egy repozitóriumba helyezett vagy kollégának „átadott” interjúátirat, annál kevésbé használható a lokalitás megértéséhez. Azaz hiába válik akár egy interjúátirat visszakereshetővé egy nyilvános adatbázisban, ha azt a személyes adatok védelme miatt annyira anonimizálni kell, hogy végül nem lesznek benne a lokalitáshoz közelebb vivő, érdemi adatok (személy-, tulajdon- és helynevek), vagy kikerülnek belőle a helyi hatalmi, politikai viszonyok, illetve más potenciálisan érzékeny (személyes) témák. (További problémát jelent, hogy nem is feltétlenül lehet előre felmérni az anonimizálás során, hogy milyen adatok, részletek lehetnek kényesek vagy kockázatosak akár a kutató, akár a megszólaló szempontjából.)

Ezekben az esetekben további módszertani problémát jelent, hogy az interjúhelyzet komplex személyközi viszonyban, a résztvevő megfigyelés a vizsgált társadalmi közegben történik, de az interjúátirat vagy a terepnapló ezeknek a társas, társadalmi kontextusoknak csak töredékét tudja megragadni és rögzíteni (Small–McCrorry–Calarco 2022). A terepnaplók, interjúk másodelemzésénél tehát számolni kell a kontextuális adatvesztéssel (a helyzetet többé-kevésbé meghatározó, de nem rögzített körülményekkel: a szagokkal, a lakáskörülményekkel, a társas kontextussal, a metakommunikatív jelzésekkel, a beszédmód, a hangnem jelentésváltoztató hatásával stb.). Ennek következtében az adott interjú készítője mindig többet tud az interjúátirat kontextuális rétegeiről, mint az adatot újra elemző kutató. Az azonban már az elemzési technikától és a másodelemző elméleti-fogalmi felkészültségétől is függ, hogy milyen összefüggéseket lehet előbányászni a szöveg „mélyéről” (Gárdos 2011).

A másodelemzés azért releváns felhasználási módja az interjúátiratoknak, mert azokat „a végtelenségig fel lehet dolgozni” (Solt 1998: 37). Minden újabb elemzés új jelentéseket, értelmezéseket állíthat elő az adott szövegről, illetve annak társadalmi kontextusáról. Ugyanakkor a másodelemzés lehetőségei behatároltak; nem minden (ám meglepően sok) kérdés vizsgálható korábbi interjúkon, miközben az átírás minősége⁶ (és a keletkezés kontextusának rögzítettsége is) meghatározó tényező (Gárdos 2011).

A pozicionalitás következtében más kutató más hangsúlyokat, motívumokat olvashat ki a mások által készített interjúkból. Ez azonban nem jelenti azt – ahogy Janky Béla (2024) is írta –, hogy az új olvasat feltétlenül „érvénytelenítené” a régi

6 Lásd erről a 2014. június 26-án az MTA TK Szociológiai Intézetben a 20. Század Hangja Archivum és Kutatóműhely által szervezett Transzláció-transzkripció workshop előadásait: <https://20szazadhangja.tk.hu/hirek/2014/06/interjuelemzes-muhely>

értelmezést. Az egyes lokalitásokban végzett terepmunkák „folytatásában”, a kvalitatív-etnografikus kutatások adatainak újrafelhasználásában nem annyira az eredmények ellenőrzése, hanem az adott lokalitásról vagy társadalmi jelenségről felhalmozott tudás bővítése és mélyítése tűnik hasznosabbnak. (Bár elvétve akadnak olyan kirívó példák a kvalitatív kutatások terén is, amelyek a kontrollfunkció, az ellenőrizhetőség kérdéseit feszegetik.) Összességében azonban a megismerés pozicionalitása, valamint a terepmunka, az interjúhelyzet szigorú értelemben vett „reprodukálhatatlansága” kifejezetten „hasznosnak” tűnik, mivel a különféle kutatói nézőpontokból ugyanazon társadalmi jelenség vagy lokalitás újabb aspektusai vagy más összefüggései tárhatók fel.

Milyen érvek szólnak amellett vagy az ellen, hogy a hazai társadalomtudományos folyóiratok elvárásaként fogalmazzák meg a kéziratok leadásakor az adatok és elemzési eljárások nyilvánossá tételét?

Összességében tehát nem gondolom, hogy egy kvalitatív kutatás vagy elemzés attól érvényesebb, helytállóbb volna, hogy az adatok (interjúátiratok, terepnaplórészletek) nyilvánosan elérhetőek vagy visszakereshetőek lennének a maguk „nyers” formájában bárki számára. A kvantitatív kutatásokban bevett reprodukálhatóság kritériuma helyett amellett érveltem, hogy a megbízhatóság és az érvényesség nem elsősorban ebben rejlik a kvalitatív kutatások esetében. Ez viszont az adatok nyilvános hozzáférhetőségének kérdését is részben más kontextusba helyezi, mint a nyílt tudomány elvei. A személyes adatok védelme, az anonimizálás gyakorlati-technikai, módszertani és etikai kérdései több ponton ütköznek az adatok nyilvánosságára vonatkozó elvárásokkal, következésképpen gondos körültekintést igényelnek, és lokalitásról lokalításra, kutatásról kutatásra más kérdéseket és dilemmákat vetnek fel. Ezekre „nincs recept”, azaz nem érdemes, és nem is nagyon lehetséges ezeket a komplex problémákat előre gyártott úrlapok, kanonizált folyamatok és elvárásrendszerek közé szorítani. Ez nem jelenti ugyanakkor azt, hogy egy kvalitatív kutatás minősége ne volna külsődleges mércék szerint megítélhető például egy kézirat színvonalán keresztül.

A kutatói pozicionalitás és a kutatási terep komplexitása, időbeli változása miatt gyakorlatilag kivitelezhetetlen a terepmunka vagy az interjú kutatás szigorú reprodukciója, ám nem is ez a jó kvalitatív kutatás legfontosabb ismérve. A kvalitatív kutatásokban ugyanis az érvényesség mércéi inkább a valószerűségben, az elemzés logikai felépítésében, elméleti megalapozottságában, az adatgyűjtés és -elemzés menetének reflektáltságában valamint az elemzés logikusságában jelennek (Babbie 2003, Small–McCrary–Calarco 2022). Természetesen előfordulhatnak olyan esetek, amikor egy-egy szerkesztőséghez beküldött kéziratból hiányzik az adatfelvétel és -elemzés átmeneti lépéseinek leírása, kérdéses az empirikus anyag és a választott módszertan illeszkedése, vagy nem meggyőző az elemzéshez használt kategóriák

empirikus megalapozottsága. Ilyen esetekben a szerkesztők bekérhetik a szerzőktől az interjúk vezérfonalát, az elemzéshez használt kódokat, mátrixokat stb., amelyek segíthetik az eredmények értelmezését, illetve a vitás kérdésekben eligazítást nyújthatnak. Ugyanakkor egy jól felépített kvalitatív kézirat módszertani fejezete ezekre a problémákra jobbra már eleve kitér, e kérdéseket logikusan felépített, megindokolt, reflexív módon tárgyalja. A megbízhatóságot ezért a kvalitatív kutatásokban bizonyos fokig érthetjük úgy is, mint a kutatási folyamat transzparenciáját, ami azonban nem a kutatási adatok nyílt hozzáféréssel, hanem a kutatási folyamat, a módszertani döntések pontos és megindokolt leírásával érhető el. Ily módon a kutatást érintő módszertani döntések, az adatgyűjtés és -elemzés mikéntje akár egy rövidebb terjedelmű folyóiratcikk esetében is transzparenssé, követhetővé, *logikailag „reprodukálhatóvá”* válik.

Végezetül Janky Béla (2024) publikálási stratégiákra vonatkozó érvelésére reagálva a *Szociológiai Szemle* korábbi szerkesztőjeként természetesen egyetértek azazal, hogy a magyar nyelvű szakfolyóiratcikkeknek – ezeken belül a magyar nyelvű kvalitatív elemzéseknek, terepmunkára épülő írásoknak – is helyük van a publikációs palettán. Fontos kontextuális tudást állítanak elő, illetve a már felhalmozott társadalomtudományi tudást gyarapítják, árnyalják. Emellett társadalmi hatásuk is jelentős lehet, hiszen e kutatások egy sajátos tudományosírás-zsánernek tekinthetők, közelebb visznek a társadalmi valósághoz, a mindennapi életben tapasztalt jelenségek megértéséhez. Így mind a közbeszédet, mind a társadalmi jelenségről való köznapi gondolkodást alakíthatja, ha magas színvonalú, befogadható stílusban írt, társadalmi szempontból is releváns témákat feszegető szaktanulmányok jelennek meg a hazai szakfolyóiratokban.

Irodalom

- Babbie, E. (2003): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Erőss G. (2018): Intim részletek. A magyar szociológia történetének hangoskönyve. *Szociológiai Szemle*, 28(1): 124–129.
- Gárdos, J. (2011): Interjúk szociológiai források újraterjesztése. *Szociológiai Szemle*, 21(3): 125–145.
- Gosztonyi, M. (2018): Egy részvételi akciókutatás folyamata, megvalósítása és eredményei egy hátrányos helyzetű faluban. *Kovács*, 22(1): 31–52.
- HerStory Kollektíva (2021): A hazai élelem-önrendelkezés centrális mozgalmainak és periferikus szerveződéseinek feminista olvasata. *Fordulat*, 29: 149–199.
- Holstein, J. A. – Gurbrum, J. F. (2013 [1977]): Az aktív interjúkészítés. In Bodor, P. (szerk.): *Szavak, képek, jelentés. Kvalitatív kutatási olvasókönyv*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 117–139.
- Horváth, A. – Gárdos, J. (2021): Anonimizálás – mi végre? Módszeresen-beszámoló. *Szociológiai Szemle*, 31(4): 98–104.

- Janky, B. (2024): Magyar folyóiratok, nyílt adatok és a globalizált tudományos diskurzus. *Szociológiai Szemle*, 34(3): 2–9.
- Kovács, É. – Vajda, J. (2002). *Mutatkozás. Zsidó identitástörténetek*. Budapest: Múlt és Jövő.
- Lajos, V. (2018): Részvétel és együttműködés. Fogalmak, dilemmák és értelmezések. *Replika* (100): 23–40.
- Small, L. S. – McCrory-Calarco, J. (2022): *Qualitative Literacy. A Guide to Evaluating Ethnographic and Interview*. Oakland: University of California Press.
- Solt, O. (1998): Interjúzni muszáj. In *Méltóságot mindenkinek. Összegyűjtött írások I.* Budapest: Beszélő, 29–46.
- Vigvári, A. (2017): Kettős kihívás előtt: a hallgatás megtörése és a megosztás felelőssége a kortárs terepkutatásokban. *Szociológiai Szemle*, 27(2) [Beszédes hallgatás]: 41–53.
- Virág, T. (2017): A közösségi narratíva szerepe az eltakart valóság megismerésében. *Szociológiai Szemle*, 27(2) [Beszédes hallgatás]: 54–67.